

Powstała w 1569 roku Rzeczpospolita Obojga Narodów stanowiła federację dwóch państw – Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Przy zachowaniu wielu odrębności prawnych i kulturowych, obok oddzielnych instytucji nie brakowało elementów wspólnych. Jednym z głównych spoiw Pierwszej Rzeczypospolitej był dwuizbowy parlament. Rzeczpospolita należała też do tych nielicznych krajów w Europie, w których parlament odgrywał znaczącą polityczną rolę.

Kwestia początków parlamentaryzmu tak w Królestwie Polskim, jak na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, mimo wielu opracowań, wciąż nie jest rozstrzygnięta. Dyskusja dotyczy zarówno genezy i rozwoju, jak i czynników wpływających na kształt parlamentaryzmu. Proces kształtowania sejmu przebiegał w Polsce i w Wielkim Księstwie w odmienny sposób, a organizacyjnie sejm litewski różnił się od koronnego. Inaczej także postępowało zjawisko rozszerzania zakresu spraw poruszanych i rozstrzyganych na sejmach walnych, co było związane z kwestiami społecznymi, przede wszystkim uprzywilejowaniem szlachty. Z pewnością parlamentaryzm polski miał wpływ na rozwój litewskiego.

W drugiej połowie XV wieku w obydwu monarchiach jagiellońskich krystalizowała się procedura zwoływania sejmu i doszło do ukształtowania dwuizbowej struktury sejmu. Na tym etapie formowania się parlamentu – w Królestwie i w Wielkim Księstwie – izba niższa (poselska) złożona z reprezentantów stanu szlacheckiego z poszczególnych ziem była mniej liczna oraz słabsza politycznie niż rada królewska (na Litwie – Rada Panów), którą później nazwano senatem. W 1505 roku została uchwalona na sejmie w Radomiu konstytucja „nihil novi”, zgodnie z którą król nie mógł ustanowić nowego prawa bez zgody senatu i posłów ziemskich. Silna po-

zycja monarchy wobec sejmu stopniowo – na skutek kolejnych uchwał sejmowych – malała. Od połowy XVI wieku izba poselska, składająca się z posłów wybieranych na sejmikach, stała się reprezentacją polityczną średniej szlachty. Każda z izb stanowiła odrębny „stan sejmujący”. Po unii lubelskiej (1569), która połączyła ściślej Polskę z Litwą, najważniejszymi – wspólnymi – organami Rzeczypospolitej byli król i sejm walny, w skład którego, obok koronnych, weszli senatorowie i posłowie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stabilność szlacheckiego ustroju oraz nienaruszalność praw Rzeczypospolitej gwarantowały *Artykuły henrykowskie* przyjęte 20 maja 1573 roku na sejmie elekcyjnym i podpisywane przez każdego kolejnego monarchę elekcyjnego. Normowały one funkcjonowanie podstawowych instytucji politycznych państwa – w tym dwuizbowego sejmu, który od tej pory miał być zwoływany regularnie, co dwa lata.

Do połowy XVII wieku Sejm polski funkcjonował prawidłowo, ale stosowanie zasady jednomyślności prowadziło do negatywnych zjawisk, m.in. do *liberum veto*, tj. nieskrępowanego prawa posła do sprzeciwu. W rezultacie sejmy były coraz częściej zrywane. W okresach kryzysu politycznego posiadający rozległe kompetencje Sejm polski przestawał spełniać swoją rolę i tracił autorytet. Kryzys polskiego parlamentaryzmu został w dużym stopniu opanowany za panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Zostały wówczas przeprowadzone reformy ustrojowe, o czym najlepiej świadczy ustawodawstwo Sejmu Wielkiego (1788–1792). Największym jego osiągnięciem było uchwalenie 3 maja 1791 roku pierwszej pełnej, pisanej i nowoczesnej ustawy zasadniczej Polski pod nazwą Ustawa Rządowa. Jej postanowienia zapewniły między innymi dominację izby poselskiej kosztem senatu.

1454

Statuty nieszwaskie – wzrost kompetencji ustawodawczych sejmików ziemskich

1468

pierwszy sejm dwuizbowy Królestwa Polskiego w Piotrkowie

1492

wielki przywilej stanowy Aleksandra Jagiellończyka dla Litwy

1505

sejm radomski i konstytucja „nihil novi”

1564–66

reforma powiatowa i sejmikowa w Wielkim Księstwie Litewskim

1 VII 1569

Unia Lubelska – powstanie wspólnego sejmu Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego

20 V 1573

Artykuły henrykowskie

1673

Sejm pacyfikacyjny warszawski – ustawa o odbywaniu co trzeciego sejmu na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w Grodnie

1764

Sejm konwokacyjny – początek reformowania systemu parlamentarnego Rzeczypospolitej

3 V 1791

Ustawa Rządowa zapewniająca dominację izby poselskiej kosztem senatu

Magni Ducatus Lithuaniae, caeterarumque regionum illi adiacentium exacta descriptio. Radziwiłłowska mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego, Amsterdam 1635
 Na stronie tytułowej: *Król w otoczeniu rady królewskiej*, miniatura ze zbiorów Biblioteki Czartoryskich

PARLAMENTARYZM KORONY I LITWY (XV–XVIII WIEK)

POLSKA AKADEMIA UMIEJĘTNOŚCI
 ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków
www.pau.krakow.pl